

*Оксана Кравченко, Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, доцент, кандидат педагогічних наук*

**Ключові засади становлення концепції пролетарської культури
(20-ті рр. XX ст.)**

У статті визначенні ключові засади становлення концепції пролетарської культури на основі вивчення теоретичних підходів, поглядів, ідей діячів Пролеткульту – культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом.

Ключові слова: культура, Пролеткульт, мистецтво, освіта, ідеологія, світогляд, цінності.

Oksana Kravchenko – assistant professor, candidate of pedagogical science Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University.

Key principles of formation the concept of proletarian culture(20-ies. XX century).

In the article define the key principles of formation the concept of proletarian culture by studying theoretical approaches, attitudes, ideas, statesman's ideas of proletculture - cultural – enlightenmental and literary – artistic organization of proletarian independent action, which had the purpose of broad and comprehensive development of proletarian culture by the proletariat.

Key words: culture, Proletculture, art, education, ideology, worldview, values.

Революційні перетворення на території України у постімперську епоху поставили на порядок денний питання творення «нової культури». Термін «пролетарської культури» виник ще до 1917 р. і став прерогативою і необхідністю творення соціалістичного майбутнього. Творення нової культури стало об'єктивною потребою у тій культурі, яка відповідала б інтересам пролетаріату в умовах революції. Відтак, пролетаріат відчув себе

суб'єктом історії, відповідно зажадав відчутти себе суб'єктом творення культури, яка б відображала його відчуття, давала можливість осмислити перспективи творення нового життя.

Погоджуємося з думкою небагатьох вчених [1], що з приходом до влади партія більшовиків використала положення «пролетарської культури», розроблену О. Богдановим та А. Луначарським, ще з 1900 р. В цілому втілення ідей «пролетарської культури» проходили у рамках культурної революції, автором якої прийнято вважати В. Леніна. Вперше цей термін він використав у статті «Про кооперацію» (1923). Хоча у теоретичних поглядах і практичній діяльності В. Леніна відсутній концептуальний аналіз теми культурного будівництва. Проте з перших днів радянської влади почалася активна ідеологічна робота, хоча у партії напередодні революції ще не було чіткої, детальної програми у сфері ідеологічної та культурної політики держави [1, с. 55]. Очевидним стало прийняття концепції «пролетарської культури» О. Богданова та А. Луначарського «за основу» культурної революції, доповнюючи її заходами загальноосвітнього характеру.

У цей час відбулося організаційне оформлення Пролеткульту – культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом.

Одним з ключових питань теоретичних основ ідеологів Пролеткульту постала проблема використання культурної спадщини минулого у формуванні пролетарської культури – культури майбутнього. У цьому напрямі пріоритетного значення набув підхід критичного осмислення культурного досвіду попередніх епох задля диференціації позитивних аспектів з метою перебудови світоглядних цінностей людства та усвідомленого сприйняття та активної участі у культурному будівництві на нових методологічних засадах.

Вивчаючи теоретичні погляди, думки, ідеї пролеткультівських діячів нами виокремлено провідні засади пролетарської культури.

Принцип самоорганізації (теорія О. Богданова) передбачає стихійного прагнення пролетаріату як обраного класу до самоорганізації засобами мистецтва, що сприяє об'єднанню окремого класу. Звідси робиться послідовний висновок: для об'єднання пролетаріату йому необхідне власне мистецтво, нове соціалістичне мистецтво, яке повинне вести пролетаріат до боротьби, а також залучати до «пролетарської товариськості» все нові і нові сили. Мистецтво є взагалі виховний засіб – засіб соціальної організації людей [2, с. 118]. Воно і засіб спілкування, і засіб збирання, систематизації людського досвіду. Мистецтво – «це наука життя в образах». Головна відмінність мистецтва від інших засобів впливу, у його здатності «організувати не лише уяву людей, а й також їх почуття, їх настрої» [4, с. 17].

Ідеологи Пролеткульту в основу концепції «пролетарської культури» вкладали завдання формування нової людини в нових суспільних перетвореннях. Зародження соціалістичного суспільства вимагало критичного переосмислення виховних теорій минулого, виокремлення у них позитивних і негативних тенденцій, як результат – обґрунтування з позицій марксизму новий виховний ідеал – людину – борця за соціалістичне майбутнє. Пролеткультівці вважали, що сформувати таку людину можна лише за допомогою цілеспрямованого впливу з метою розвитку творчості і в процесі творчої діяльності. Товариський зв'язок робочого класу, його свідомо організованість у праці і в соціальній боротьбі становить основу нового суспільного устрою – соціалізму. У цьому контексті образом нової людини є робітник – борець за соціалізм, який бере активну участь у справі будівництва «нового життя» [3, с. 96]. Ідеологи Пролеткульту наголошували, що «ми повинні виховати людей з новими поглядами усього життя..., які відчують красу нового життя і віддадуться творчості з глибокою самовіддачею» [9, с. 40]. Процес становлення нової людини передбачав не стільки просвітницької роботи, стільки виховання у робітників самодіяльності, щоб «через посередництво цієї самодіяльності пролетаріат міг з'ясувати свою духовну сутність, яка стане сутністю соціалістичної

культури» [9, с. 40]. Відтак вони ставили завдання виховати нову людину, з позицій пролетарської культури – нового робітника, який повинен володіти наступними якостями: загартованість, відданість справі, стійкість і готовність до боротьби, діловитість, достатня наукова підготовка. Це завдання покладалося на Пролеткульту [12, с. 33].

Основний принцип пролетарської культури – *колективізм мистецтва*. Власне провідним методом творчої роботи визначалося колективна критика, колективне обговорення та колективна оцінка того чи іншого твору чи іншого результату творчої праці.

Пролетарська культура, в першу чергу культура колективна, яка твориться в колективі і задля колективу. Поряд із колективом важливе значення має «природне середовище» для пролетаріату, в якому твориться ця культура – середовище індустріального виробництва, яке надихає, «очищує», є першоджерелом процесів культуротворення: «На фабриках, на заводах, на підприємствах, у залізничних майстернях, у шахтах, там, де кується загальна воля пролетаріату, там, звідки пролетаріат виступає на арену життя, як колектив, там, де формується його комуністичний світогляд, там же створюються його пісні, там втілюються його образи, там створюється пролетарська культура. Вона пролетарська не на словах, не тим, що вона співає і говорить тільки про пролетарське – вона пролетарська тим, що індивідуалістичному, приватному вона надає перевагу загально всьому класу пролетаріату – колективістичному. Особистість у цій культурі постає лише як втілення боротьби у житті класу [7].

Дійсно саме фабрика, завод, станок виступали першоджерелами пролетарської ідеології, саме від них лише, на думку пролеткультівців, бере початок все мистецтво, всі нові паростки нового комуністичного світогляду. Разом з тим розглядали все мистецтво, будь яку ідеологію, як могутній засіб, що сприяє перемозі пролетаріату над індивідуалістичним устроєм [5].

Творення пролетарської культури було пронизане *новизною ідей*, процесу, тематики, результатів творення у вигляді нової літератури, нового

театру, нової музики, нового живопису у переломний момент суспільного життя. Досить влучно це акцентували сучасні дослідники Г. романенко та В. Шейко: «Творчість більшості об'єднань пронизана маніфестацією новизни: митці змушували суспільство формувати нові погляди на мистецтво, літературу, культуру життєвого середовища й речового оточення. Космічні, урбаністичні, техніцистські мотиви творів засвідчували характерні ознаки новітньої історичної доби; експресивно-реалістичні й конструктивістські форми передавали ритміку, емоційну напруженість поступу «залізного ренесансу». Дзвінкоголоса поезія, ошатні стінописи в громадських закладах, веселі розписи агітпотягів і агітпароплавів, оптимістичні сюжети станкових полотен, новаторська сценографія, святкове оформлення масових заходів і міського середовища, що лунали урочистим гімном «новому життю» і «новій людині» [13, с. 115].

Творча самодіяльність пролетаріату полягає у створенні умов для прояву творчих сил пролетаріату в самій творчості, що передбачало організацію цілісної мережі робітничих клубів, студій.

У зміст поняття і концепції «пролетарської культури» вкладався комплекс взаємопов'язаних явищ, це, безпосередньо, *трансформація, перероблення світогляду, психології, побуту та ін. робітників як суб'єкта суспільно-політичних і соціокультурних перетворень*. Створення пролетарської культури передбачалося не лише на побутовому, творчому, філософському, а й на психологічному: «Саме таке завдання – не роздумувати тільки про пролетарську культуру, не лише свідомістю визначати її шляхи і свідомо накреслювати її віхи, але виявляти її, не створювати її, але творчою уявою визивати із небуття до буття думки, образів, почуття, що є не вказівкою, а самою плотью, самою кров'ю соціалістичної культури – саме таке завдання і поставив собі Пролеткульт» [10].

Марксистська ідеологія визначала працю рушійною силою розвитку людства, розглядала *працю як процес розвитку і вдосконалення способу*

використання сил і предметів природи. Цей процес передбачав три складові: праця, засоби праці і предмет праці. Саме питання організації праці стала одним із теоретичних розробок пролеткультівців. На їхню думку, організація праці є завданням провідного прогресивного класу пролетаріатів і лише ним вона може бути вирішена в повному обсязі. Відтак, вирішувалося питання «єдності процесу праці», тобто створення у робочих масах свідомого і творчого відношення до виконаної роботи [11, с. 78]. Розроблялися підходи, умови при яких процес праці міг протікати найбільш раціонально, відповідно можливостям і здібностям робітника і мету цього процесу.

Наука про використання і застосування сил і законів природи з метою отримання корисних для людства засобів існування вважалася актуальною, з огляду на те, що давала б можливість збільшення виробничих сил, збереження людської енергії, автоматизації робочого процесу.

Водночас, вкрай необхідне у напрямі виховання робітників – *тісний зв'язок мистецтва з суспільним виробництвом.* Адже саме індустріальний пролетаріат є реальним носієм і творцем нової пролетарської культури.

Пролетарське мистецтво прагнуло стати масовим, пролеткультівці висували щось подібне до гасла «мистецтво на вулицю». На відміну від буржуазного суспільства, в якому мистецтво розглядалося як дозвілля, як «додаток до ділового життя», В. Коряк – теоретик вітчизняного пролеткультівського руху, у статті «Матеріалізація мистецтва» наголошував, що в пролетарському суспільстві робітники самі перетворюють життя і сам процес праці в суспільний твір мистецтва: «Робітниче життя є процес продукції матеріальних цінностей. Отже, для робітника справжнє, життєве мистецтво є в самому процесі виробництва... Пролетарське, отже, організація мистецтва є просто частиною єдиної проблеми: організація життя, поскільки ж робітниче життя є праця – організація праці» [8].

Пролеткульт лише одна із організаційних форм для визначеної культурно-творчої роботи пролетаріату, що підсумовує його практичний досвід, його творчі досягнення під гаслом пролетарської культури. Саме

розвиток пролетарської культури у процесі соціалістичного будівництва залишалася життєво важливим завданням пролетаріату. Комуністична ідеологія і творчість у процесі революції соціалістичних форм життя, одночасно з руйнацією старих, становить реальний зміст поняття пролетарська культура; творчість революції і є творчість нової культури, як і матеріальної, так і духовної у тісному взаємозв'язку [6, с. 75].

Пролеткульттом висунута теза «пролетаризації науки» як узагальнена формула, що вказує робочому класу шлях соціалістичного будівництва. Наука як система повинна стати засобом будівництва пролетарської культури, ідеологічним засобом боротьби робочого класу у будівництві соціалізму. Відповідно наука повинна бути пристосована до цих цілей.

Проблема пролетарської культури є проблема організації форм соціалістичного побуту, соціалістичних виробничих відносин, поряд із політичними і ідеологічними складовими.

Власне, відбувалася переосмислення цінностей щодо *демократизації мистецтва* у напрямі доступності, відкритості широким масам. Демократизація мистецтва у тому вигляді, як вона проводиться, має позитивний вплив – служити освітнім цілям, познайомити маси з естетичними проявами попередніх поколінь. Істинне ж «мистецтво всім» повинно полягати зовсім не у перетворення всіх людей у глядачів, а навпаки – у засвоєнні усіма тих якостей і тих умінь будувати і організовувати «сирий матеріал», що властиве було фахівцям мистецтва. До того ж, це забезпечувало залучення усієї маси в цей процес «творення», що в попередню епоху був доступний лише окремим [14, с. 117].

«Мистецтво всім! Цей лозунг повинен означати вищу міру майстерної гнучкості людини у всіх його практичних діях – чи говорить він, стругає, точить, переконує аудиторію, командує армією, йде по вулиці, шие плаття. Радість перетворення сирого матеріалу у деяку громадсько-корисну форму, що супроводжується умінням і посиленням пошуком найбільш доцільної форми – ось, чим повинно стати це «мистецтво всім»» [14, с. 116].

Таким чином, концепція пролетарської культури як феномен суспільних перетворень 20-х рр. ХХ ст. базувалася на ключових підвалинах: принцип самоорганізації (за О. Богдановим); виховання «нової людини»; колективізм мистецтва; новизна як основа та результат пролетарської культури; творча самодіяльність пролетаріату; трансформація, перероблення світогляду, психології, побуту та ін. робітників як суб'єкта суспільно-політичних і соціокультурних перетворень; наукові засади трудових процесів; тісний взаємозв'язок творчої діяльності з виробництвом; принцип дотримання комуністичних ідей та завдань соціалістичного будівництва; демократизація мистецтва.

Разом з тим, ідея пролетарської культури не стала консолідуючою, оскільки ні в Росії, ні, тим більше, в Україні, пролетаріат не був переважаючим класом. Уже починаючи з 30- років ХХ ст. в основу культурного розвитку закладається думка про побудову безкласового суспільства й позакласової культури. Нова ситуація у культурному процесі була пов'язана з проголошенням Сталіним курсу на ліквідацію класів і прискорений перехід до позакласового суспільства.

Список використаної літератури:

1. Андрианова Н. Ю. Концепция «пролетарской культуры» и монументальная лениниана как отражение идеологических и ментальных установок в обществе в первые годы советской власти, 1917-1927 гг. : дис. канд. ист.н : 07.00.02 отечественная история \ Андрианова Наталья Юрьевна. – М., 2001. – 211 с.
2. Богданов А. Пролетариат и искусство / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. – С. 117–124.
3. Богданов А. Социализм в настоящем / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904–1924). – Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. – С. 94–99.
4. Богданов А.А. Культурные задачи нашего времени / А.Богданов. - М. : Изд. С. Дороватовского и А. Чарушникова, 1911. - 92 с.
5. Верхотурский А. Революция в искусствах \ Верхотурский А. \ Суботник пролетарской культуры. – четвер, 6 травня 1920 р. - № 1. – С. 1
6. Зандер С. Пролетарская культура и пролетарская революция \ Горн. – 1923. - № 7. – С. 67-86.
7. И.Я. Будем создавать пролетарскую культуру \ Суботник пролетарской культуры. – четвер, 6 травня 1920 р. - № 1. – С. 1

8. Коряк В. Матеріалізація мистецтва / Коряк В. // Шляхи мистецтва. – 1922. – Ч. 1. – С. 42
9. Кунавин В. Первая Всероссийская конференция культурно-просветительных организаций / В. Кунавин // Пролетарская культура. – 1919. – № 7–8. – С. 27.
10. От редакции // Горн. – 1918. - № 1. – с. 1.
11. Полуновский М. Наука и труд \ Полуновский М. // Горн. – 1922. - № 6. – С. 77-80.
12. Райнин. Рост Пролеткульта \ Райнин // Пролетарская культура. – 1919. - № 9-10. – с. 30-35
13. Романенко Г.О., Шейко В.М. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: монографія \ Романенко Г.О., Шейко В.М. – К.: Ін-т культурології Акад. мистець. України, 2008.
14. Третьяков С. Искусство в революции и революция в искусстве \ С. Третьяков // Горн. – 1923. - № 7. – С. 111-118